סימן מו

איסור ריבית בחוק הגנת השכר

שאלה:

בישראל קיים חוק פסיקת ריבית והצמדה על פיו קובעים בתי המשפט כי חוב של פלוני לאלמוני ישא ריבית והצמדה מיום פסק הדין עד יום התשלום. כמו כן מטיל החוק ריבית והצמדה על הלנת שכר בידי מעסיקים. האם יש בחוקים אלו משום איסור ריבית?

תשובה:

בשולחן ערוך (יורה דעה סימן קעז סעיף טז) נפסק:

> אם חייב עצמו לתת למלוה כך וכך בכל שבוע בעוד שמעכב ממנו, הרי זה רבית גמור. הגה: אע״ג דכתב לו כך דרך קנסא: אם לא אפרע לך לזמן פלוני אתן לך כל שבוע כך וכך, ואע״ג דאם היה פורע לו בזמנו לא הוי כאן רבית כלל, מ״מ הואיל וכתב לו ליתן לו קצבה בכל שבוע ושבוע, הוי רבית גמור. (רוב הפוסקים). וכן עיקר, אע״ג דיש מקילין והתירו ללוות ברבית בדרך זה (הגהות מרדכי פא״נ בשם ר״י דארליינש).

הרי שאסור להטיל קנס מתרבה על פיגור בתשלומים. איסור זה הוא בין כשמדובר בחוב שנוצר עקב הלוואה ובין כשמדובר בחוב שנוצר באופן אחר.[1]

עם זאת, מותר להתחייב על סכום כסף ולקבוע שהסכום יגדל ככל שיתאחר מועד התשלום. התחייבות זאת איננה ריבית משום שהיא איננה באה על מנת לפרוע חוב. דוגמא לכך, היא התחייבות לתשלום נדוניא, כפי שנפסק בשלחן ערוך (יורה דעה סימן קעז סעיף טו)

> המתחייב לפרוע לחתנו לנדוניא לזמן פלוני ואם יעכב מלפרוע יוסיף על סך הנדוניא על כל עשרים דינר מהם ז׳ פשיטים בכל חדש, מותר, שזה דומה לנותן מתנה לחבירו ואומר לו: אני נותן לך כך וכך לזמן פלוני, ואם לא אתן לך לזמן פלוני עוד אני מוסיף כך וכך, שהוא מותר.

במדינת ישראל ישנם חוקים המאפשרים, ולעיתים אף מחייבים, לפסוק ריבית על עיכוב תשלומים:

---

1. שו״ת חוות יאיר סימן קצ, והוסיף שם שפשוט שכשאין מדובר בהלוואה אינו אלא אבק ריבית. וע׳ בספר ברית יהודה פרק ד סעיפים ד – ו, ובספר תורת ריבית פרק ו סעיף ד.

סעיף 2 לחוק פסיקת ריבית והצמדה (התשכא – 1961) קובע:

> רשות שיפוטית שפסקה לבעל דין סכום כסף, או שציוותה על ביצועו של פסק כזה, או שנקבעה סכום כסף המגיע על פי חיקוק, רשאית, לפי שיקול דעתה, לפסוק ריבית על אותו סכום, כולו או מקצתו.

סעיף 17 לחוק הגנת השכר (התשיח – 1958) קובע פיצוי על הלנת שכר:

> לשכר מולן יווסף הסכום הגבוה מבין אלה (להלן – **פיצוי הלנת שכר**):
>
> (1) בעד השבוע הראשון שלאחר המועד לתשלום שכר העבודה – החלק העשרים מהשכר המולן, ובעד כל שבוע או חלק משבוע שלאחריו – החלק העשירי מהשכר המולן;
>
> (2) הפרשי הצמדה לתקופה שמן המועד לתשלום שכר העבודה עד יום תשלומו, בתוספת 20% על הסכום הכולל של השכר המולן והפרשי ההצמדה כאמור בעד כל חודש שבתקופה האמורה; בעד חלק מחודש תשולם התוספת של 20% האמורה באופן יחסי.

לכאורה, מתנגשים חוקים אלו עם איסור ריבית הקבוע בהלכה, וא"כ לא נוכל לתת להם תוקף הלכתי.

זו היתה דעתו של בית הדין הרבני האזורי בתל אביב שדן בשאלת "פיצויים בעד הלנת שכר עבודה" וכתב במסקנתו:

> על כן חוק הגנת השכר שיש בו ניגוד לאיסורי ריבית, אינו יכול לקבל תוקף הלכתי מכח 'דינא דמלכותא דינא... ' מסקנת הדברים שלחוק המדינה שכל מהותו היא תוספת קנס ריבית על עיקר החיוב, אין תוקף הלכתי מכח דינא דמלכותא, וכך יש לנו לראות את חוק הגנת השכר, שקובע קנס ריבית שהולך ומתגדל ככל שמתמשך עכוב שכרו של העובד, מאחר ויש בו סתירה לאיסורי ריבית.[2]

מאידך, עובדה היא, שכאשר נידון חוק הגנת השכר בכנסת לא עלתה הסתייגות כלשהי מצד אף אחד מחברי הכנסת הדתיים לעצם הסנקציה בדבר פיצוי הלנת שכר[3], וחוק שעבר ללא התנגדות הנציגים הדתיים בכנסת הרי הוא בחזקת "כשר", וממילא יש לראות בו כתקנה תקיפה על פי ההלכה.[4]

---

2. תיק 16710/מח בבית הדין הרבני אזורי ת"א, פד"ר טו, עמ' 240 בהרכב הדיינים הרב שלמה בן שמעון, הרב עזרא בר שלום, הרב אברהם שרמן. פסק הדין הובא בספרו של השופט ד"ר גרשון גרמן, מלך ישראל, הוצאת מורשת תשס"ג, עמ' 627.
3. ע' בספרו של השופט ד"ר גרשון גרמן, מלך ישראל, עמ' 633-632
4. דעת מו"ר הרב אברהם שפירא זצ"ל, תחומין ג עמ' 238 ונימק זאת בכך ש"הנציגים הדתיים ערים לחוקים מחד, ושואלים פי רבנים מאידך, כך שהם לא יסכימו לחוק הסותר את ההלכה. "

אכן להלן נראה שלדעת רבים מהפוסקים אין חוקים אלו סותרים את ההלכה – וממילא ניתן, ואף ראוי, לתת להם תוקף הלכתי .

שיטת ר' אליעזר מטולא

בתשובות מיימוניות (משפטים סימן טו) הביא את המקרה הבא, העוסק בפיצוי על הלנת שכר:

> מעשה בראובן שהשכיר מלמד לבנו וקנו עם המלמד ליתן מעות לזמן פלוני ולא נתן ותבעו המלמד מה שהיה יכול להרויח במעותיו מאותו זמן ודן ה״ר אליעזר מטולא דחייב ליתן לו הריוח ואין בו רבית דתנן בפרק קמא דמכות (ג א) מעידנו באיש פלוני שחייב לחבירו אלף זוז ע״מ ליתן לו מכאן ועד שלשים יום והוא אומר מכאן ועד שלש שנים ונמצאו זוממים אומדים כמה אדם רוצה ליתן ויהיו אלף זוז בידו מכאן ועד שלש שנים. ועתה אם שייך בשכירות רבית אמאי משלמי ליה עדים כמו שאדם רוצה וכו׳ דההיא ע״כ מיירי שמעידים שחייב לו שכירות דאת״ל שהוא הלואה אז לא היה נותן לו כלום משום רבית.

הרי שלדעתו של הר״ר אליעזר מטולא אין איסור ריבית בפיצוי על הלנת שכר.

אולם בספר אור זרוע (ח״ג פסקי בבא מציעא סימן קפא) חלק עליו, ולאחר שמביא את המעשה כותב:

> ונראה בעיני שר׳ חזקיה (=המעסיק) לא היה חייב ליתן לו כלום עבור מה שעיכב לו השכירות משום דהוה ריבית. כדמוכח הכא דדוקא משום דאינה משתלמת אלא לבסוף. הא לאו הכי הוה אסיר משום אגר נטר. וההיא דמכות נראה בעיני לאוקמה בהלואה במעות של יתומים אי נמי במעות של צדקה שמותר להלוותן בריבית קצוצה כדפרי׳ בהלכות צדקה.

גם הבית יוסף (יורה דעה סימן קס) דחה מהלכה את דעתו של ר׳ אליעזר מטולא וכתב: ״ודבר פשוט הוא שאין לסמוך על דברי ה״ר אליעזר״.[5]

מנגד, יש הפוסקים כשיטת הר״ר אליעזר מטולא: זוהי דעתו של החתם סופר (שו״ת חתם סופר חלק ו – ליקוטים סימן כו) המבאר שמטעם איסור ריבית

---

5. ולדעת הש״ך (יו״ד קעו ס״ק ח) כן מוכח מדבריו בשו״ע. עי״ש. עם זאת גם לדעת השולחן ערוך נראה שקיימת אפשרות לשלם פיצוי על הלנת שכר אך זאת רק אם לא התנו על כך מראש, ובלבד שלא יאמר לו שמוסיף בגלל העיכוב בתשלום. ראיה לכך יש להביא מפסק השולחן ערוך בסימן קעג סעיף יב, שם נאמר: ״שומרי השדות שבעלי השדות חייבים ליתן להם שכירותם מיד אחר הקציר, אסור להוסיף להם בשכר כדי שימתינו אחר דישה ומירוח (פירוש טהרת התבואה מן הקש ועשותה כרים שוין פני הכרי בלוח), אלא אם כן יסייע לדוש ולהבר. ״ – ראה משנה למלך הלכות מלוה לוה פרק ד הלכה יג. תורת ריבית פרק יד אות מט.

בתורה אנו למדים שהאיסור הוא מחמת הדרישה מן המלווה להחיות את הלווה, וממילא אינו נוהג בנידון דידן, בו מצווה דוקא הלווה שהוא המעסיק להחיות את המלווה שהוא הפועל:

> ואמנם לפע"ד סברתו נכונה דקי"ל נהי דאין דורשין טעמא דקרא מ"מ היכי שהטעם מפורש בקרא אזלא בתרי' עיי' סנהדרין כ"א ע"א וה"נ מפורש בקרא טעמי' וחי אחיך עמך שהקב"ה הטיל חיותו של הלוה על המלוה ומחוייב להלות לו הלואת חן וחסד ולא באגר נטר וא"כ תינח במלוה ולוה דעלמא אמנם בשוכר ושכיר נהפוך שהטיל הקב"ה חיותו של מלוה שהוא השכיר על הלוה השוכר ופקיד עליו לא תלין שכרו אתך עד בקר משום כדי חיותו של שכיר כמבואר ר"פ כל הנשבעים וא"כ אם ירצה השכיר המלוה הזה לוותר על חיותו ולהשהותו שכרו מותר ליקח ממנו אגר נטר כדי להחיות נפשו וסברת ר"א מטוך נכונה וישרה.

גם הב"ח (יורה דעה סימן קסא), אף שמסכים שאין לחייב את המעסיק לשלם ריבית על הלנת השכר, מוסיף, שאם השכיר תפס, אין מוציאים ממנו.

פיוס העובד

יש שכתבו, שאף החולקים על הר"ר אליעזר מטולא, אינם אוסרים אלא לכפות על המעסיק לשלם ריבית על הלנת השכר, אולם גם לשיטתם מותר למעסיק לשלם מרצונו תוספות לשכר על מנת לפייס ולרצות את הפועל על העיכוב בשכרו.

זוהי דעתו של המהרשד"ם (שו"ת המהרשד"ם חלק יו"ד סימן רכב) הכותב שאין איסור ריבית כאשר המעסק משלם פיצוי על הלנת השכר, אם נותן מעצמו – שלא דרך תביעה של העובד:

> מצאתי במרדכי והביאו ב"י בי"ד סו"ס ס' וז"ל המעכב דמי שכירות חבירו ותובעו מה שהיה יכול להרויח במעות כתוב בהגהות פ"ה מה' מלוה שאומר ר' אליעזר מטוך שחייב ליתן לו ואין בו משום רבית והביא ראיה ואע"ג שרבו החולקים עליו היינו מפני שמחייבו ליתן בדין ועל זה פליגי עלי' ומ"מ אם הוא בעצמו שלא בדרך תביעה היה רוצה ליתן כדי לפייס את חבירו נראה בעיני דליכא איסור רבית הנלע"ד כתו"ח שמי הצעיר שמואל די מדינה:

וכן הביא בדרכי תשובה (יו"ד קסא אות יב) בשם ספר מרבה תורה:

> כתב בספר מרבה תורה דבשכר אדם הפועל שהקפידה התורה שלא יעבור בלאו דלא ילין פעולת שכר שכיר, אם נותן לו אגר נטר אינו רבית, רק כדי שיתרצה הפועל ולא יתבענו כדי שלא יעבר בלא תלין ואין בזה עבירת רבית... וסיים אמנם אעפ"כ אם הבעל הבית אינו רוצה ליתן לו הרבית לא נוכל לחייבו.

וכן כתב הגרש״ז אוירבך זצ״ל, שנטה להרחיב היתר זה, אף להלוואה רגילה בה מותר יהיה לפייס את המלוה ע״י הוספה על הקרן כפיצוי על העיכוב בפרעון ההלואה:

> גם חושבני שאם הלוה התנהג שלא כדין ובא לפרוע חובו רק לאחר זמן, כיון דודאי חייב הלוה לפייס את המלוה שלא יהא עליו תרעומת על זה שמשלם רעה תחת טובה ולא פרע את החוב בזמנו, לכן אף שאין המלוה יכול לתובעו ממון בדין אבל מסתבר שהלוה עצמו אם רוצה לצאת ידי שמים שפיר מותר לו ליתן ממון למלוה ולבטל את התרעומת שיש לו עליו, שהרי לא אסרה תורה רבית אלא בהלואה שהמלוה נותן למלוה מרצונו הטוב אבל לא על עיכוב פירעון של הלוה נגד רצון המלוה, וכיון שכן אפשר דשפיר מותר לפייסו בממון אפי׳ אם הפיוס הוא לפי חישוב של רבית, שהרי גם בעדים זוממין תנן במס׳ מכות דף ג׳ ע״א ״אומדים כמה אדם רוצה ליתן ויהיו בידו אלף זוז בין נותנן מכאן ועד ל׳ יום בין נותנן מכאן ועד עשר שנים״ וגם מבואר בשו״ע דאיכא שבועת היסת בכה״ג שיש כפירה בזמן, וה״נ גם כאן אפשר שיכול המלוה לומר לו שיש לו תרעומות על איחור הפרעון ולא יתפייס אלא בדמים וצ״ע[6].

קנס על המעכב את החוב

המהרשד״ם שהובא לעיל, מתבסס בהיתרו לפייס את חבירו ע״י הוספה על הקרן, על כך שהחייב נחשב לגזלן:

> ״ואם גזלן ירצה לעשות תשובה שלמה ולהסיר מעליו תלונת הנגזל שהפסידו כך וכך לע״ד שמותר לו ליתן ולנגזל לקבלם״.

---

6. שו״ת מנחת שלמה חלק א סימן כז ד״ה גם חושבני. ואף שבשו״ת מנחת שלמה חלק ב – ג סימן ע אסר לשלם למלוה על מניעת רווח שנגרמה לו כתוצאה מהעיכוב בפרעון, יש לחלק בין אם נותן את הכסף על מנת לפייס את המלוה, שאז הדבר מותר, לבין אם נותן זאת על מנת לפצותו שאז הדבר אסור. מכאן שללוה יהיה מותר להוסיף על הקרן רק כאשר המלוה לא הסכים לדחיית הפרעון ויש לו תרעומת על הלוה. אולם, אם הלוה ביקש לדחות את מועד הפרעון והמלוה הסכים, היות שאין לו תרעומת, אסור יהיה ללוה להוסיף מרצונו על הקרן. וראה בספר ברית יהודה פרק ב ס״ק מב שכתב: ״ולהלכה אינו כדאי להכריע, אבל לפי המבואר מדברי האחרונים שהבאתי לעיל, משמע שמותר לפייס את בעל המעות, ובפרט בזמננו שהכסף הולך ופוחת מערכו בדואי שיש חשש הפסד ממש למי שמעותיו מונחות כאבן שאין לה הופכין, ובפרט אם החייב הרויח במעות אלו, וכ״ש כשכוונתו לצאת ידי שמים, הרי כבר כתבתי שבמקום שיש צד וספק חיוב מותר לתת לו לצאת ידי שמים.״ וצ״ע במה שפסק בספר תורת ריבית פרק יד סעיפים כו כז לאסור למעביד שלא שילם שכר בזמן, להוסיף לעובד על שכרו אם אומר לו שעושה כן בגלל העיכוב בתשלום, ולא הביא שרבים חולקים על כך ומתירים.

לדברים אלו מסכים בשו״ת אבני נזר (חלק יו״ד סימן קלג), אלא שמוסיף שאם אכן החייב נחשב כגזלן מותר אף לחייב אותו לשלם ואין בכך משום ריבית, וא״כ לא ברורה שיטת החולקים על ר״א מטולא. על כן מבאר שהמקרה בו עסק ר״א מטולא עוסק בכגון שאין החייב נחשב כגזלן:

> ויותר הי׳ נראה דהר״א מטוך מיירי באופן שלא נעשה גזלן שלא אמר יש לך בידי ואיני נותן לך רק נשמט ממנו. אבל בנעשה גזלן ועשקו. בכי הא לא שייך איסור רבית.

גם בשו״ת שואל ומשיב (תנינא חלק ד תשובה קכג) כתב שהמעכב כספי חברו שלא כדין נחשב כגזלן, וממילא לא יהיה איסור ריבית בהוספה על הקרן. הנידון בתשובתו הוא מקרה בו הנתבע לא רצה להתדיין בדין תורה וע״כ תבעו בערכאות שם חייבוהו גם בריבית על עיכוב הפרעון. השואל ומשיב כותב שאין בתשלום זה משום איסור ריבית:

> דהרי לא הלוהו כלל, וזה עיכב מעותיו, ואף דמעכב כיסו של חבירו פטור, אבל משעה שתבעו שיחזיר לו צריך להחזיר לו ואין בזה משום ריבית דהוי״ל כגזלן... וצריך לתת הריבית.

דברי השואל ומשיב נאמרו ביחס לחוב שמקורו לא היה בהלוואה, אולם הגרש״ז אוירבך זצ״ל השתמש בסברא זו גם לחוב שמקורו בלוואה. הגרש״ז אוירבך דן אודות הקנסות הנהוגים בגמ״חים, וזו לשונו:

> לענין קנסות הנהוגים בגמ״חים אשר הקנס הוא לפי ערך הזמן, שכשמאחר בהחזרת ההלואה חצי שנה משלם שקל אחד, וכשמאחר שנה משלם שני שקלים. וטענו רבים שדינו כריבית ולא כקנס, י״ל דכיון שאחר שהגיע זמן הפרעון יכול הגמ״ח לגבות החוב, נמצא דלאחר הזמן הוי״ל כגזילה אצלו, ואין כאן שכר המתנת מעות כי אם שיעור גודל העוולה, ועל עוולה של חצי שנה משלם רק שקל אחד, ושל שנה שלמה משלם שני שקלים, ורק אם היתה תקנה שאם התנאי הוא שאם יתן את הקנס של שקל אחד שוב אין הגמ״ח יכול לתבוע ממנו עד סוף חצי שנה שפיר חשיב אגר נטר. ועיין בזה היטב בסי׳ קע״ז סעיף י״ד ובמפרשים ודו״ק היטב, כי אע״פ שבכל הלואות ריבית אפי׳ אם התנה המלוה שיוכל לגבות בכל שעה שירצה ואז יעשו חשבון לשלם עבור כל שבוע ושבוע ודאי חשיב ריבית, מ״מ הכא דשלא בהיתר הוא מאחר את הפרעון, שפיר שייך שם של קנס[7].

הרי שמותר לקנוס את מעכב פרעון החוב שלא כדין ולהטיל עליו קנס המתרבה עם הזמן ואין בכך משום איסור ריבית – ובלבד שיש בהתנהגותו של החייב משום עוולה, והוא איננו אנוס. כל זה רק כאשר המלווה אינו מסכים לדחיית

---

7. שו״ת מנחת שלמה תנינא (ב – ג) סימן עא. וע׳ גם שו״ת שבט הלוי חלק ח סימן קצג.

הפרעון ודורש מהלווה לשלם לו מיד, אולם, אם הצדדים מסכימים ביניהם על דחיית הפרעון בתמורה לתוספת על הקרן – יהיה הדבר אסור באיסור ריבית.

פיצוי על הפסדים

היתר נוסף המובא בפוסקים, הוא לשלם לשכיר פיצוי על ההפסדים שנגרמו לו כתוצאה מהעיכוב במשכורת, ובלבד שהתשלום נעשה מרצונו של המעסיק ולא בכפיה.

כך פוסק בשו״ת שבט הלוי (חלק ט סימן קעב) המתיר לשלם למלמד פיצוי על נזק שנגרם לו כתוצאה מעיכוב משכורתו:

> אשר הציע כ״ת לפני בענין מלמד שקבל משכורתו חודש בחדשו, ונתאחר זמן התשלום והודיע למנהל בי״ס שיצטרך ללוות מבנק של נכרים ברבית, וכמו״כ יצטרך לשלם הוצאות והמנהל הבטיחו שיפצנו עבור זה, ונתעוררה השאלה אם יש בזה חשש רבית.
>
> ... ומש״כ כב׳ לענין שיטת הר״א מטוך בב״י סוס״י ק״ס דאין בשכירות משום רבית כלל דאין לצרפו והעיר מדברי הב״ח סי׳ קס״א שנוטה לדעת מהרא״ט ודברי הש״ך יו״ד סי׳ קע״ו ס״ק ח׳ שכ׳ שדעת השו״ע בפשיטות דלא כמו הרא״ט, הנה הרבה מדובר בזה ואיכא עכ״פ דעת מהרשד״ם יו״ד סי׳ רכ״ב דאף דאין לחייבו מכ״מ אם רוצה ליתן בעצמו אין בו משום רבית, וכן מרן החי״ס ח״ו סי׳ כ״ו שמצדד לת׳ שיטה זו בשכירות פועל עכ״פ, וכיון שחשש רבית דאורייתא ממילא ליתא גם אם לית לן הא דמהר״א טוך דהא לא הי׳ בין המלמד למנהל שום עסק ותנאי רבית א״כ איכא עכ״פ מקום צירוף שיטה הנ״ל.
>
> ובלא״ה מעיקר הדין יראה להקל, וז״ל שיטת הרשב״א בשו״ת ח״ג סי׳ רכ״ז, ראובן לוה מנה משמעון וכ׳ לו שטר לפרוע בזמנו, ואם לא יפרע לו קבל עליו ליתן כל הוצאה וכל הפסד שיבא לו ויעשה מחמת החוב וכו׳ ובא הזמן ותבע שמעון את חובו ואמר שיש לו סחורה מזומנת לקנות ויפסיד סחורתו אם לא ישלם לו, והי׳ דעת השואל להקל אפילו בזה דאין זה תביעת רבית אלא תביעת נזק, והרשב״א בתשובה כ׳ שהדין עם ראובן הנתבע שאין בכלל הוצאה והפסד מניעת הריוח, שמבטל כיסו של חבירו כבר אמרו בירושלמי שהוא פטור ומוכח דדוקא משום דמבטל כיסו של חבירו פטור אבל בלא״ה הי׳ מקום לחייבו, ושוב כ׳ הרשב״א שם ומעתה אפילו בלא טענת רבית נפטר ראובן משמעון בתביעת הריוח אלא שאפילו בטענת רבית איני ראה טענת מי שמתיר מדין מזיק שא״כ כל רבית נתיר שבכל הלואות יש בהם נזק כזה שאינו יכול להרויח תוך הזמן בסחורה ובשאר רוחים ע״כ יעש״ה.

הנה כל זה במניעת הרוח אבל בנ״ד וכה״ג שאין המלמד מקבל שום הוספה, ואין רבית לא מצד הנותן ולא מצד המקבל אלא מחזיר לו דמי הנזק שקבל על עצמו, נהי דגרמי כנראה אינו דהא אינו מוכרח ללוות דוקא ברבית גוי, והו״ל רק כעין גרמא בעלמא מכ״מ הלה קבל זה על עצמו, בודאי יראה לדונו כהחזרת נזק ולא כרבית כך יראה לענ״ד,

הרי שלדעת בעל שבט הלוי, מותר לפצות את השכיר שלא קיבל את שכרו בזמן, על ההפסדים שנגרמו לו כתוצאה מכך.[8]

סיכום ההיתרים

מדברינו לעיל עולים מספר היתרים להוספה על הקרן למעביד המלין את שכר עובדיו:

א. כאשר התוספת ניתנת מרצונו של המעביד (ולא בכפיה) והיא נועדה לפצות על הפסדים שנגרמו לעובד.

ב. כאשר התוספת ניתנת מרצונו של המעביד (ולא בכפיה) והיא נועדה לפייס את העובדים על העיכוב בשכרם. תשלום זה יכול שיהיה גם בשיעור הריבית שיכול היה העובד להרויח על הכסף.

ג. קנס המתרבה עם הזמן על מעביד שעיכב שלא כדין את המשכורת, אף שהיה באפשרותו לשלמה.

ד. שיטת החתם סופר עפ״י ר״א מטולא שבכל מקרה אין איסור ריבית בהוספה שמוסיף המעביד על השכר בגלל דחיית התשלום.

דינא דמלכותא

יש לדון בשאלה האם יש לחוק הגנת השכר השפעה על איסור ריבית בנידוננו.

דבר פשוט הוא שאין בכוחו של ״דינא דמלכותא״ להתיר את האסור על פי ההלכה, ובכלל זה איסור ריבית. לכן אף שעל פי החוק מותרת הלוואה בריבית – הדבר אסור על פי ההלכה, וכפי שכתב בשו״ת אבקת רוכל[9]:

---

8. וע״ע בשו״ת מנחת שלמה תנינא (ב – ג) סימן ע שכתב כן אך נטה לומר שמותר ללוה לשלם למלוה את הוצאות הריבית בהלואה שלקח מגוי בגלל העיכוב בפרעון, אך לא את הוצאות הריבית בהלואה שלקח מיהודי עפ״י היתר עיסקא ״דהרי זה חשיב רק כמבטל כיסו של חברו ע״י זה שהיה יכול לעשות עסק זה מבלי שיהא זקוק ללוות כסף מאחרים לצורך העסק. ״ ועי״ש שנשאר בצ״ע. ואף שהבאנו לעיל שהגרש״ז אוירבך התיר לקנוס את המעכב את החוב שלא כדין, יש לחלק בין מקרה בו המלוה הסכים לדחית הפרעון בתנאי שהלווה ישלם לו את הפסד רווחיו שאז הדבר יהיה אסור, לבין מקרה בו המלוה לא התרצה והכסף הוחזק אצל הלווה באיסור, שאז מותר לו לגבות פיצוי על העוולה שנעשתה לו – וכמוש״כ בהערה לעיל. עוד יש לומר שכאן מדובר בכגון שהחייב היה אנוס – שאז לא ניתן לקונסו.

9. שו״ת אבקת רוכל סימן ו, הובאו דבריו גם בשו״ת מהרש״ם חלק א סימן צ.

> דודאי לא נאמר שיהיה מותר להלוות לישראל משום דינא דמלכותא דאם לא כן בטלתה כל התורה כולה בדינא דמלכותא.

אלא שיש לדון שמא כל זה רק כאשר דינא דמלכותא מתיר לקיחת ריבית, אך לא במקרים בהם הוא מחייב תשלום ריבית על עיכוב הפרעון.

מקור להבחנה זו ניתן למצוא בתשובת הרמב״ן שנשאל האם יש איסור ריבית בפרעון הלוואה כאשר הוסיפו על המטבע:

> ולענין מה שהוסיפו על המטבע, דגזר המלך שיהא מנה נפרע, במקום מנה של מטבע הראשון, שאמרת: אם יש בו משום איסור רבית, אף בזה דינו דין, שהתוספת הזה, שלא בתנאי ושלא ברצון הבעלים, הוא נפרע. ואלמלא דינו של מלכות, אינו בכלל רבית אלא בכלל גזל. אלא שדינו של מלך דין, והפקרו הפקר, ואין כאן גזל ואין כאן רבית.[10]

תשובה זו הובאה להלכה ע״י הרמ״א (יורה דעה סימן קסה) וזו לשונו:

> ואם גזר המלך שכל מי שיפרע יפרע ממטבע חדשה, הולכים אחר גזירת המלך, דדינא דמלכותא דינא ואין בזה לא משום רבית ולא משום איסור גזל:

הרי שאף שבשעה שפורע עם המטבע החדשה משלם יותר משווי ההלואה, אין בכך משום ריבית מחמת ש״דינא דמלכותא דינא״.

והנה בחוות דעת שם (ביאורים ס״ק ה) התקשה כיצד מבטלת גזירת המלך איסור ריבית, ומביא על כך שני תירוצים:

> כאן מיירי שגזר לשלם ממטבע החדשים בין שיוסיף בין שיפחות הוי כקרוב לשכר ולהפסד בשעת הלואה דאין בו משום רבית, ועוד דכאן הגזירה היא לטובת המדינה שיהיה מעלה למטבע שלו, מש״ה הוי דנו כדין הפקר בית דין ואין בו משום רבית.

הרי שלפי תירוצו השני של החוות דעת, היות שגזירת המלך היא לטובת המדינה, יש לה תוקף של הפקר בית דין הפקר, וממילא אין בתשלום הנוסף משום איסור ריבית.[11]

נראה שהסבר הדברים הוא על פי דברי הרמב״ם (הלכות מלוה ולוה פרק ד הלכה יג) בנוגע למחילה בריבית:

---

10. שו״ת הרמב״ן סימן מו, הובאה גם בשו״ת הרשב״א חלק ה סימן קצח, ובספר התרומות שער מו חלק ח סימן ה.

11. ותמוה שבפסה״ד מביה״ד הרבני האזורי ת״א, שהבאנו לעיל, הביאו רק את תירוצו הראשון של החוות דעת והסיקו שדעתו שגזירת המלך אינה יכולה לדחות איסור ריבית, והתעלמו מתירוצו השני שם אומר בדיוק להיפך.

> הורו מקצת הגאונים שהלוה שמחל למלוה ברבית שלקח ממנו או שעתיד ליקח אע״פ שקנו מידו שמחל או נתן מתנה אינו מועיל כלום שכל רבית שבעולם מחילה היא אבל התורה לא מחלה ואסרה מחילה זו ולפיכך אין המחילה מועלת ברבית אפילו ברבית של דבריהם, יראה לי שאין הוראה זו נכונה אלא מאחר שאומרים למלוה להחזיר לו וידע המלוה שדבר איסור עשה ויש לו ליטול ממנו אם רצה למחול מוחל כדרך שמוחל הגזל, ובפירוש אמרו חכמים שהגזלנין ומלוי ברבית שהחזירו אין מקבלין מהן מכלל שהמחילה מועלת.

מדברי הרמב״ם עולה, לכאורה, שאם הלוה מוחל, אין איסור ריבית, וכבר תמה על כך הראב״ד שם:

> חיי ראשי הוראת הגאונים נכונה היא, אם כן מלוי ברבית יעשו כן להתיר להם הרבית.

אלא שצריך לומר שגם לשיטת הרמב״ם אין מחילה מועילה להתיר לגבות ריבית, אלא רק להשאיר אותה בידו של המלוה אם כבר גבה את הריבית, וכפי שכתב הריטב״א[12]:

> ומכאן נראה דלא מהניא מחילה ברבית קודם פרעון דאלו מהניא אין לך רבית שאינו נמחל כדאמרינן הכא דידע ומחיל, ומיהו אם מחל לו לאחר שגבאו ממנו המלוה אין ראיה מכאן, דהשתא מחילה מדעת שלמה היא שמחל לו תביעת ממון שהיה לו אצלו משא״כ במחילה דקודם פרעון דחשבה רחמנא כמחילה באונס, וכן כתב הרמב״ם ז״ל דמחילה דלאחר פרעון מהניא.

מלשון הריטב״א עולה שבאופן עקרוני היתה מחילה יכולה להתיר איסור ריבית גם קודם הפירעון, אלא שהתורה החשיבה זאת כמחילה באונס, ״דמשום שדחיק ללוות מוכרח לקצוץ לו ריבית״[13], והיות שתשלום הריבית נעשה באונס, בלא הסכמה אמיתית של החייב – הרי זה אסור.

על פי זה, כאשר דינא דמלכותא מחייב את החייב לשלם ריבית, אם נאמר בענין זה ״דינא דמלכותא דינא״ שוב אין צורך במחילתו של החייב, שהרי תוקפו של דינא דמלכותא הוא כשל ״הפקר בית דין הפקר״, והעובדה שיש כאן מחילה באונס אינה מעלה ואינה מורידה שהרי לא מכח מחילתו הוא משלם אלא מכח דין המלכות, ועל כן יש מקום לומר שלא יהיה בכך איסור ריבית, וכמוש״כ כתב האבני נזר:[14]

---

12. חידושי הריטב״א מסכת בבא מציעא דף סא עמוד א, וכ״כ המגיד משנה שם.
13. לשון האבני נזר, שו״ת חלק יו״ד סימן קלג.
14. שו״ת אבני נזר חלק יו״ד סימן קלג. וכ״כ בשו״ת חבצלת השרון חו״מ סימן כט.

> לפמ״ש הריטב״א (פ׳ איזהו נשך) בטעם שמדמה הש״ס איסור רבית לאיסור גזל משום דרחמנא חשבה התחייבות הלוה ברבית לאונס... אם מתחייב לו ע״י דינא דמלכותא אין כאן גזל...

זאת ועוד, לעיל הבאנו את ההיתר להטיל קנס מתרבה על המחזיק בכסף שלא כדין, ומסתבר שזוהי גם תכליתו של חוק הגנת השכר[15], וממילא ניתן יהיה לסמוך עליו בלא לחשוש לאיסור ריבית.[16]

אכן, היות שההיתר להסתמך על ״דינא דמלכותא״ בנידוננו בלא לחשוש לאיסור ריבית, נובע מראיית הפיצויים שקובע החוק כקנס המוטל על המלין את השכר שלא כדין, יש מקום לבחון בכל מקרה לגופו את מידת אשמתו של המעסיק בעיכוב השכר ובהתאם לכך לקבוע את שיעור הפיצוי המגיע לעובד על הלנת שכרו. וכן כתב בענין זה מו״ר הרב יעקב אריאל שליט״א:

> בביה״ד ברמת גן שבו ישבתי בדיון מסוג זה סברתי שיש מקום לחייב את המעביד בקנס, אולם לא כריבית מצטרבת אלא בצורה אחרת. הנחתי היא שעצם החוק של הלנת שכר הוא תקנה חיובית שההלכה מכירה בה, מטרתו מניעת עוול ע״י מעבידים המקפחים את שכר עובדיהם... לכן לדעתי ביה״ד הרבני רשאי לנהוג בגמישות. מצד אחד, הוא מכיר בעצם

---

15. בעת שהובא החוק לכנסת אמר שר העבודה דאז: ״אני מאמין כי סנקציה ישירה זו שהחוק מטיל על המלין שכר עבודה, תוכיח במשך הזמן את יעילותה, כי עד מהרה ילמד המעביד לדעת כי הלנת השכר – יצא שכרה בהפסדה. הממדים הרחבים אשר הלנת שכר קיבלה אצלנו בשנים האחרונות, מצדיקים בהחלט את ההזדקקות לסנקציה חמורה וישירה זו. ״ – הדברים מובאים בספרו של השופט ד״ר גרשון גרמן, מלך ישראל, עמ׳ 632.

16. ע׳ לעיל במה שהבאנו מדברי השואל ומשיב שהתיר לגבות ריבית שהטילו ערכאות על המחזיק בכסף שלא כדין. וע׳ במאמרו של הרב יואב שטרנברג, ריבית והצמדה בעיכוב פיצויי פיטוריו, תחומין כו עמ׳ 384 שהתקשה עפי״ז מדוע חלק האור זרוע על ר׳ אליעזר מטולא. ולענ״ד לא קשה משום שההיתר הוא רק אם המדובר בקנס המוטל על ביה״ד וכדו׳ (או ע״י דינא דמלכותא) וזה לא היה במקרה הנ״ל. ור׳ גם מה שהבאנו לעיל משו״ת אבני נזר (חלק יו״ד סימן קלג) שהמקרה בו עסק ר״א מטולא עוסק בכגון שאין החייב נחשב כגזלן.

אולם, ע׳ בספר תורת ריבית (פר יד סעיף כז) שכתב: ״אם מנהג המקום הוא להוסיף עבור האיחור בתשלום שכר העבודה אסור אף אם לא התנו ואפילו אם מוסיף מעצמו ללא שאומר שעובר ההמתנה״. ובהערה שם כתב: ״מכיוון שההחוק מחייב את המעביד בתוספת נמצא שאף אם לא תבעו הפועל, מה שמוסיף מעצמו הוא בשביל שלא יתבענו, והוי כמקום שנהגו להוסיף שברור שהתוספת היא עבור עיכוב התשלום״. לשיטתו, החוק דוקא גורע בענין, שאלמלי החוק היה מותר למעסיק להוסיף מרצונו בלא שאומר שזה עבור העיכוב בתשלום, אולם בעקבות החוק גם זה אסור. וכ״כ בפהס״ד מביה״ד בת״א שהבאנו לעיל. אלא שלענ״ד כל זה מבוסס על ההנחה שלחוק אין תוקף והוא מחייב רק מכח הסכמת הצדדים, שנחשב הפועל כמי שנשכר לעבוד על דעת זה, אך אם ניתן לחוק תוקף מכח ״דינא דמלכותא״ או ״תקנות הקהל״ יהיה הדבר מותר, כנ״ל.

> החוק כתקנה חברתית רצויה, אך מאידך, אינו חייב להכיר בריבית המצטברת כמחייבת אותו באופן מלא, ועליו לבדוק כל מקרה לגופו – האם כל האשמה מוטלת על המעביד או לאו. ומכיון שבלאו הכי סמכות ביה״ד הרבני לדון בדיני ממונות יונקת מהסכמת הצדדים, הן לדין הן לפשרה, רשאי ביה״ד לקבוע על דעת עצמו קנס שיביא בחשבון גם את גובה השכר המולן, גם את משך הזמן של ההלנה... וגם את אשמו ומצבו הכלכלי של הנתבע... ״[17]

ומכל מקום מסתבר ששיקולים אלו הם שיקולים שעל ביה״ד לשקול לכתחילה, אולם גם אם לא שקל אותם וחייב בפיצויים מלאים בהתאם לחוק – מותר לעובד לקבלם ואין בכך משום איסור ריבית, משום שתשלום זה לא נעשה מכח מחילתו של החייב אלא מכח ״דינא דמלכותא״ או ״תקנות הקהל״ – וכפי שהבאנו לעיל.

על כן, מי שהותר לו לפנות לבית המשפט בתביעתו כנגד המעסיק מותר לו לגבות את הפיצויים שנפסקו לו בפסה״ד בהתאם לחוק.[18]

המצב המשפטי

גם על פי החוק יש לבית המשפט שיקול דעת בקביעת גובה הפיצויים שינתנו לעובד על הלנת שכרו.

חוק הגנת השכר עצמו קובע בסעיף 18:

> בית-דין אזורי רשאי להפחית פיצוי הלנת שכר או לבטלו, אם נוכח כי שכר העבודה לא שולם במועדו בטעות כנה, או בגלל נסיבה שלמעביד לא היתה שליטה עליה או עקב חילוקי דעות בדבר עצם החוב, שיש בהם ממש, לדעת בית הדין האזורי, ובלבד שהסכום שלא היה שנוי במחלוקת שולם במועדו.

בהתאם לכך קבע בית המשפט כי:

> יש לבית הדין שיקול דעת ועליו להפעילו. אין בית הדין חותמת גומי. עליו להפעיל את שיקול דעתו בצורה מדודה. עליו לבחון את תום ליבו של המעביד והעובד, את הנסיבות האובייקטיביות ולתת משקל לתכליתו של החוק שקבע סנקציה דרקונית זו. שיקול הדעת אינו שרירותי.[19]

קביעה זו של בית המשפט הפכה להיות נורמה המיושמת בפסקי דין רבים[20].

---

17. מתוך איגרת הערכה וברכה, בראש ספרו של השופט ד״ר גרשון גרמן, מלך ישראל.
18. ר׳ ספר ברית יהודה פרק ב הערה מב (בעמ׳ לז).
19. ע״ע 300029/98, מכון בית יעקב למורות ירושלים נ׳ ג׳וליה מימון.
20. ר׳ למשל, לאחרונה, ד״מ 1949/06 ידען רותי ואחרים נ׳ עיריית קריית שמונה שם אומר

סיכום

מותר לגבות פיצויים על הלנת שכר בהתאם לחוק הגנת השכר, ואין בכך משום איסור ריבית.

היות שתכלית הפיצויים הללו היא קנס על המחזיק בכספי חבירו שלא כדין, יש על ביה״ד להתחשב גם במידת אשמתו של המעביד בקובעו את גובה הפיצוי שעליו לשלם.

עובד שתבע בביהמ״ש את המעביד על הלנת שכר (לאחר שקיבל היתר לכך מבית הדין) וזכה שם לפיצויים בהתאם לחוק הגנת השכר – רשאי לגבותם ואין בכך משום איסור ריבית.

ביה״ד: ״לביה״ד נתון שיקול דעת ועליו להפעילו, ולבחון את תום לבו של העובד, תום לבו של המעביד ואת הנסיבות האובייקטיביות שהביאו להלנת שכרו של העובד, תוך התייחסות לפעולות שננקטו ע״י המעביד ע״מ להביא לתשלום שכרו של העובד, במועד. כן ייתן ביה״ד דעתו לתכלית העומדת ביסוד הסנקציה של פיצוי הלנת שכר, תוך איזון בינה לבין הפגיעה במעביד, באם יושתו עליו פיצויי הלנה, תוך התייחסות למידת הפגיעה. ביה״ד ייתן דעתו לפגיעה בעובד והנזק שנגרם לו עקב הלנת שכרו. ״